

Ігор Зварич

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У КОНТЕКСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ НАСТРОЇВ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті обґрунтовується необхідність та можливість подолання електорального поділу України, джерелом якого поряд із різним ставленням громадян до тих чи інших етнополітичних проблем розглядаються також деструктивні дії політизованих регіональних еліт, котрі задля мобілізації більш прихильного до них електорату штучно загострюють проблематику регіональної, зокрема, мовної політики, міжконфесійних відносин, впливу зовнішніх чинників на ситуацію у державі та її окремих регіонах.

The article substantiates the need and opportunity to overcome the electoral division of Ukraine, the source of which, along with different people's attitude towards certain ethnic issues are considered as destructive actions politicized regional elites who controlled them in order to mobilize the electorate artificially exacerbate regional problems, including language policy, interfaith relations, the influence of external factors on the situation in the country and its separate regions.

Ще одинадцять років тому у публікації автора на тему «Проблеми і перспективи реформування економіки України» наголошувалося на тому, що у той час, коли спочатку наша держава вважалася однією із найперспективніших пострадянських республік, у 1992 році вона скотилася у прірву катастрофічної економічної депресії, від якої не отямилися і дотепер. З іншого боку,

якщо на початках вона розглядалася як потенційне осердя політичної нестабільності та етнічних конфліктів, уже з перших років своєї незалежності Україна все послідовніше набуває чітких рис демократичного миролюбного суспільства, яке переконливо утвердилося серед нової європейської та світової спільноти¹.

Суспільно-політичне становище України як поліетнічної держави у посткомуністичний період характеризується двома основними тенденціями. Перша з них полягає у посиленні свідомості етносів, передусім українського, з подальшою актуалізацією ідеї національного самовизначення, друга — у зростанні суспільної та політичної активності громадян. Ці дві тенденції, залежно від тих чи інших детермінуючих чинників, здатні прогресувати в одночасовому вимірі, переходити у конфліктну стадію. Аналітична оцінка, яка ґрунтується на структурно-функціональному підході до розгляду сучасних етнополітичних процесів, засвідчує, що наприкінці 1990-х — на початку 2000-х років в етнополітичному середовищі України формувався консенсусний компроміс національно-етнічних та державно-політичних інтересів і цілей. За цієї моделі, як свідчить досвід багатьох поліетнічних держав, забезпечуються їх належний баланс і гарантії подальшого розвитку громадянського суспільства².

При цьому етнополітична ситуація, що склалася в Україні у пострадянській фазі її розвитку, не має світових аналогів. Ось чому даремно шукати десь за кордоном вже готові варіанти оптимального вирішення вітчизняних етнополітичних проблем. Мова може йти лише про творче використання окремих підходів та узагальнення досвіду. І одним із важливих ресурсів подальшого розвитку України на шляху збереження міжрегіонального порозуміння і єдності громадян є активізація регіонального чинника державотворення та визначення належного місця в гармонізації міжетнічних і міжрегіональних відносин органів місцевого самоврядування. Сьогодні цей ресурс або ж задіяний недостатнім чином, або ж не завжди використовується у бажаному для держави та її громадян напрямку.

Адже головним викликом незалежності України, її територіальній цілісності виступають не стільки самі по собі етнічні чинники, скільки деструктивні дії окремих політизованих регіональних еліт, котрі з метою мобілізації прихильнішого до них електорату штучно загострюють питання мовної, регіональної політики, міжконфесійних відносин, впливу зовнішніх збудників на ситуацію

в Україні та окремих її регіонах. Такий стан речей, як нам видається, вигідний багатьом учасникам цього процесу — олігархам, позаяк принцип «поділяй і володарюй», як ніякий інший, відповідає їхнім прагматичним інтересам; зовнішнім силам, оскільки внутрішня боротьба еліт, розколоте за регіональним принципом суспільство роблять країну слабкою та посилюють зовнішній тиск на неї окремих держав. Тож не випадково основну загрозу для державності України В. Кулініченко вбачає у небезпеці конфронтації між двома частинами українського етносу — «центрально-східною» і «західною», які належать до різних культур, та розколу країни³. За слушним висновком іншого вітчизняного вченого — А.Маневича, «в розколотій країні головною небезпекою є конфронтація і розпад. Головна мета і завдання влади — забезпечення внутрішнього миру та злагоди»⁴.

Водночас не слід замовчувати, що на заваді цивілізованому процесові формування спільної ідентичності громадян України — абсолютизація відмінностей між Заходом і Сходом нашої держави. Як це не дивно, констатує Л.Нагорна, але за таким «лекалом» значна частина львівських інтелектуалів намагається закарбувати у головах людей уявлення про Східну Україну як потенційне джерело сепаратизму, «вотчину Росії»⁵. До того ж вона вважає, що робити на основі регіональних розбіжностей висновок про серйозну загрозу «східного сепаратизму» і ймовірного розколу України підстав немає, «бо реальну загрозу розколу створюють не орієнтаційні неспівпадіння, а конкуренції націоналізмів, коли вони входять у стадію ворожості та «перемоги будь-якою ціною», наголошуючи при цьому на наявності більш серйозного конфлікту по лінії «Південь-Північ»: «Якщо країні й справді невдовзі доведеться зіткнутися із проблемою сепаратизму, то він вочевидь матиме південне, кримське походження»⁶.

Кульмінаційними не тільки в контексті можливих кардинальних політичних змін, а й еволюції суспільної свідомості громадян України стали події кінця 2004 — початку 2005 років. Але, на жаль, навіть той позитив, який зародився у цей період, не був реалізований у подальшому. Можливості для започаткування дійсно шорокомасштабного процесу загальноукраїнської консолідації було втрачено. Стан роздвоєння, а по суті розколу етнорегіональної і особливо громадянської свідомості — результат цілого комплексу непродуманих дій політиків, інертності стереотипів, орієнтирів громадян або на Російський Схід або так званий Європейський

Захід, тиску етносоціальних міфологем різного ґатунку та, на решті, етнократичних тенденцій в гуманітарній політиці.

Українська суспільна думка не відразу розпізнала латентну загрозу від впровадження у громадську свідомість небезпечної для політичної стабільності та національної безпеки нашої держави ідеологеми про нібито існування «двох Україн». Побудований на міфологізації цієї проблеми образ «донецьких» у результаті отримав вкрай негативний відтінок. А східний регіон в цілому — незаслужену репутацію «бандитського», наскрізь криміналізованого. Згодом розкручений таким чином груповий імідж «донецьких» був повною мірою використаний у політико-технологічних діях на президентських виборах 2004 року. Так само він же відіграв помітну роль у протистоянні політичних сил у Верховній Раді України V скликання, що по суті унеможливило узгоджені дії парламентської більшості та опозиції. Дострокові парламентські вибори 2007 року теж не усунули такого протистояння, яке проявилось і на президентських виборах — 2010.

Разом з тим слід зазначити, що якихось беззаперечних ознак, істотних свідчень розколу сучасної України конкретні соціологічні дослідження не зареєстрували. Це стосується і реалізації проекту «Регіони в Україні: динаміка, рухи і політика», і здійснення моніторингового проекту «Українське суспільство». Незважаючи на те, що були зафіксовані суттєві відмінності у ставленні до подій в історії України, у підтримці тих чи інших політичних сил, динаміка усвідомлення України як своєї Вітчизни в усіх регіонах була позитивною. Коли на Заході України у 2002 р. її вважали своєю батьківщиною 92,6% опитаних, то у 2005 — 97,5%, на Сході — відповідно 78,1% та 84,8%, на Півдні — відповідно 77,8% і 86,1%⁷. За даними опитування, проведеного Національним інститутом стратегічних досліджень у листопаді 2005 року на тему «Рік після Майдану: настрої громадян України», на аналогічне запитання ствердно відповіли на Заході України 97% респондентів, на Донбасі — 85%⁸. Абстрагуючись від відомих, іноді упереджених стереотипів у ставленні до мешканців інших регіонів, учасники проведених після «помаранчевих» подій соціологічних опитувань (жителі Волині, Донбасу, Закарпаття, Криму) не виявили якихось серйозних ознак нетерпимості чи нетолерантності, радше навпаки. Водночас буде доречним додати, що відповідно до підсумків досліджень, проведених у 2006–2007 рр. Центром Разумкова, 38,3% етнічних росіян вважали, що у майбутньому

в різних регіонах України переважатимуть різні культурні традиції, 15,3% — віддали перевагу українській, 13,4% — загальноєвропейській і лише 11,1% — російській культурній традиції.

Щодо ставлення респондентів до статусу мов, то спостерігається збільшення прихильників до української мови як єдиної державної в напрямі від референтної групи «росіяни» до референтної групи «українці». Частка прибічників офіційного статусу обох мов зменшується у зворотному напрямі. Тут також найбільша розбіжність спостерігається при «переході» від групи «російськомовні українці» до групи «двомовні українці» (число поборників офіційного статусу обох мов у цих групах складає відповідно 49,7% і 23,1%). У зв'язку з цим вимагають по суті нового прочитання Гаазькі рекомендації стосовно прав національних меншин на освіту, прийняті під егідою Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) у жовтні 1996 року, де вже в першому пункті після твердження, що право осіб, які належать до таких меншин, на збереження своєї самобутності «може бути повністю реалізоване тільки тоді, коли вони добре оволодіють рідною мовою у процесі навчання», зроблено суттєву приписку: «Разом з тим особи, які належать до національних меншин, зобов'язані інтегруватися в більш широке суспільство держави через належне володіння державною мовою». Із цього випливає і основне положення щодо організації середньої освіти національних меншин, раніше сформульоване у Пояснювальній доповіді (пункт 77) до Рамкової Конвенції Ради Європи про захист національних меншин як «двомовне навчання». Тут воно змістовно конкретизується: «підходи типу «занурення», коли викладання ведеться виключно державною мовою, за якого діти з національних меншин повністю інтегровані у класи з дітьми більшості населення, не відповідають міжнародним нормам, що безпосередньо стосується і сегрегованих шкіл, у яких уся навчальна програма викладається виключно із застосуванням рідної мови національної меншини протягом усього навчального процесу»⁹.

В Україні, як відомо, поки що майже всі школи для дітей російської, румунської та угорської меншин сегреговані, що за цілком слушним висновком І.Ющука, не відповідає і їхнім потребам. Більш того: «хто домагається сегрегованих шкіл, обкрадають самі себе. У їхніх дітей таким чином зменшується у перспективі можливість для реалізації свого громадянського права, зафіксованого в пункті 2 статті 21 Загальної декларації прав людини: «Кожен

має право на рівний доступ до державної служби у своїй країні». Без досконалого знання державної мови цей «рівний доступ» не може бути реалізований не лише в царині державної служби, а й у здобутті вищої освіти за вибором. До того ж, на переконання цього автора, у вищих навчальних закладах двомовного навчання ніяка держава забезпечити не в змозі¹⁰.

Чи не саме на таких засадах, а також на необхідності імплементації Хартії про регіональні мови у повному обсязі у чинне законодавство України і ґрунтується мовна політика Партії регіонів? При цьому в основі її програмних засад — послідовне запровадження у вітчизняну практику основоположних принципів європейського регіоналізму, що й мало б бути покладено в основу об'єднаної національної ідеї на сучасному етапі розвитку усіх територій України¹¹. До речі, одна з перших після проголошення її незалежності докторських дисертацій такого спрямування належить професору Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника І.Ткачук, у якій бюджетний по суті федералізм ув'язувався з регіоналізацією державної власності, котра, на жаль, була бездарно приватизована головним чином сертифікатним шляхом, що, однак, не применшує значення виконаної нею ґрунтовної праці¹².

Необхідно відзначити й ту особливість, що етнопонаціональні відносини актуалізуються у свідомості та поведінці людей передусім тоді, коли вони набувають конфліктного характеру і етнічність постає вже як символ позитивної чи негативної установки. І хоч Україна вже традиційно характеризується як держава, у якій панує між-етнічна толерантність, низка соціально-економічних та політичних чинників опосередковано, а то й безпосередньо все ж генерують етнічну недовіру і нетерпимість. Отже, ситуація диктує необхідність перегляду ряду підходів у державній етнопонаціональній політиці, які не виправдовують себе в умовах, коли етнічні спільноти уже не задовольняються декларативними правами, а висувають вимоги щодо надання їм реальних можливостей для задоволення їхніх інтересів. Тому нагальною потребою є прийняття парламентом України Стратегії державної етнопонаціональної політики, взявши за основу її проект, підготовлений провідними вченими Інституту політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України.

Підсумовуючи, можна констатувати, що вітчизняний досвід управління етнополітичними процесами є досить повчальним і багатоманітним у чому дійсно продуктивним, передусім завдяки впровадженню у цю систему як міжнародних правових норм, так і адекватних

ім положень національного законодавства, що зміцнює авторитет та довіру до офіційної етнополітики, яка все більше орієнтується на сучасні технології етнополітичного менеджменту. Саме завдяки цьому значною мірою і вдалося уникнути ескалації багатьох потенційних конфліктів на етнополітичному ґрунті, що стає все відчутнішою домінантою по суті усіх тих процесів, якими характеризуються і регіональні аспекти подальшого розвитку етнополітичної ситуації в Україні.

¹ Зварич І.Т. Проблеми і перспективи реформування економіки України // Україна: державність, історія, перспективи (матеріали регіональної наукової конференції). — Івано-Франківськ: Плай, 1999. — 312 с.

² Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.

³ Кулиниченко В. Расколота страна // 2000. Еженедельник. — 2008. — № 8 (403). — 22–28 февраля. — С. F7.

⁴ Маневич А.И. Аксиомы украинской политики, или Кто угрожает безопасности Украины // 2000. Еженедельник. — 2008. — № 13 (408). — 28 марта — 3 апреля. — С. F7.

⁵ Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. — К.: ІШЕЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2008. — 405 с.

⁶ Нагорна Л. Феномен регіоналізму і національна ідентичність в Україні: історичні витоки // Регіональна історія України: Зб. наук. статей / гол. ред. В.Смолій; відп. ред. Я.Верменич. — К.: Ін-т історії НАН України, 2007. — Вип. 1. — С. 107–122.

⁷ Стегній О. Регіональний чинник розвитку політичної культури населення України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2005. — № 3. — С. 94–122.

⁸ Реєнт О.П. Соборність та проблеми специфіки регіонів України: теоретико-методологічні засади // Регіональна історія України: Зб. наук. статей / гол. ред. В.Смолій; відп. ред. Я.Верменич. — К.: Ін-т історії НАН України, 2007. — Вип. 1. — С. 91–106.

⁹ Зварич І.Т. Етнополітика в Україні: регіональний контекст. — К.: Дельта, 2009. — 320 с.

¹⁰ Ющук І. Право націй і права людини / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: /main/prosvita/iuschuk.htm.

¹¹ Рибак В.В. Народжена часом: 2-ге видання, доповнене і уточнене. — Донецьк: ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство «Промінь», 2010. — 268 с. з іл., вкл. кольор.

¹² Див.: І.Г.Ткачук. Економічна самостійність регіону. Наукове видання. — К.: Наукова думка, 1994. — 228 с.